

Stratifikace a industriální společnost

K některým aspektům jejich kritického rozboru

FRANTIŠEK CHARVÁT

Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Praha

Předmětem našeho výkladu nebude historografická analýza tzv. teorií industriální společnosti či stratifikačních přístupů k výkladu stavu a vývoje společnosti. Nikoli však z důvodu, že samy tyto tendence buržoazního sociologického myšlení vykazují v mnohých ohledech velmi rozpornou tříšť názorů a gnoseologických postulací (stačí k tomu namátkou v případě „industriální společnosti“ poukázat na práci H. Schelskyho: *Ortsbestimmung der deutschen Soziologie*. Düsseldorf - Köln 1959, či v případě „stratifikace“ na stať G. A. Huaca: *A Logical Analysis of the Davis-Moore Theory of Stratification*. American Sociological Review, 28, 1963 apod.), ale proto, že naším cílem bude postihnout společný základ těchto tendencí — přes jejich vnitřní i vzájemnou výrazovou různost a mnohotvarost.

Ideologické těžiště koncepcí tzv. industriální (a v tomže ohledu tzv. preindustriální či postindustriální) společnosti bylo již marxistickou kritikou obnaženo; není ničím jiným než snahou považovat za celek společnosti pouze ty její části, v nichž zanikají globální a rozhodující rozdíly společensko-ekonomických formací.

Záměr potlačit výrobně vztahovou určení společensko-ekonomických formací je nastolován postulátem — ať už je přímo formulován či nikoli — že novodobé společnosti jsou pouhými „společnostmi výrobních sil“ a že prý tedy pouze „na výrobně silovém základě“ lze společnost objektivně poznávat.

Logicky se pak tyto koncepce rozvíjejí v tradičním „protiideologickém rouše“: Již v roce 1960 píše D. Bell své dílo *The End of Ideology*, které se situuje do role beznadějně previze budoucího vývoje právě „industriálních společností“. Chce být

argumentovanou předpovědí „konce ideologií“, fakticky je však stejně falešnou „ideologií konce“.¹ Neboť sám koncept predikované oblasti, ona společnost jako soustava výrobních sil, její industriální redukce, je deformovaným obrazem přítomné skutečnosti — proto její extrapolace je především extrapolací této deformace, ať již zahalovanou do více či méně rafinovaných forem.

„Neideologičnost“ koncepcí industriální společnosti má být dána jejich objektivitou ve smyslu mannheimovských norem společenskovědního poznání či v duchu pozitivistické fetišizace empirického povrchu skutečnosti.

V tomto směru jsou koncepce industriální společnosti příkladem metafyzického posuzování totožnosti a rozdílnosti vědy a ideologie, které jsou jejich optikou kvalifikovány jako rozdílné entity: redukovaná věda ve smyslu teorií industriální společnosti se stává rigidně chápaným celkem, který je nutno střežit před výpady ideologie. Avšak sama tato redukce, nesená sverepým hlásáním scientismu, je ideologickou konstrukcí ve smyslu ideologie v pojetí industriální společnosti.

Navíc však tento punc „nadideologičnosti“ koncepcí industriální společnosti není nikterak zanedbatelný. Uvážíme-li, že tyto koncepce spojují popření výrobně vztahové fundamentace společnosti s požadavkem ideologické nezátíženosti, pak přirozeně v jejich pojetí platí, že soustava výrobních vztahů je ideologickou konstrukcí! Toto převrácení reality v ideologii je vedeno snahou zvrátit svou „neideologickou“ ideologii ve skutečnost, ať v přítomném či budoucím čase.² Bylo by však příliš jednoduché nevidět, že i uvnitř buržoazního sociologického poznání exis-

¹ „Protideologické založení“ buržoazní společenské vědy není však v podmínkách současného třídně rozděleného světa pouhou zásadní chybou vědeckého výkladu reálné skutečnosti: neustále se totiž rozšiřují tendence spojovat ideologii se socialistickou společenskou praxí, a proto každý výpad proti ideologii jako takové má výrazný antisocialistický

význam, a je tedy ideologií zcela jednoznačného určení.

² Buržoazní ideologie se vůbec často snaží vidět skutečnost, a tedy i marxisticko-leninské učení, jako revoluční ideologii dělnické třídy převrácené, zvrátit je „z nohou na hlavu“ a obrátit tak směr vývoje nazpět.

tuji snahy zmírnit tento očividný nedostatek teorií industriální společnosti. Tak například jeden z jejích předních západoevropských představitelů R. Aron ve svém díle *La lutte des classes. Nouvelles leçons sur la société industrielle* z r. 1964 otevřeně doznává, že je nutné při rozboru společnosti uvažovat i charakter vlastnictví či formy ekonomického řízení. Přes výrazný pokrok, které toto a jemu podobná „vylepšení“ koncepcí industriálních společnosti představují, lze koneckonců říci, že původní redukci modifikují opět redukováně. Připouští totiž pouze zlomek výrobní vztahové určenosti společenského organismu, a to především v některých jejích právních a normativních důsledcích. Proto zůstává myšlenkové schéma ideologií industriální společnosti ve své podstatě nedotčeno — jde o redukci přírodně historické jednoty výrobních sil a vztahů na její silovou komponentu. Typickým příkladem v tomto směru jsou tzv. manažerské koncepce soudobých společností — tak jak je před třiceti lety zformoval J. Burnham³ — kde dochází explicitě k deformování vlastnictví jako základního společenského vztahu kapitalistické společensko-ekonomické formace a jeho nahrazování tzv. sociální kontrolou. Přestože jde o známé falešné klišé, kterým se proces historického oddělování duševní práce od soukromého vlastnictví deformuje a toto zkreslení se dále hypertrofizuje do podob, v nichž reálná podstata tohoto oddělování fakticky zaniká, nelze je přecházet bez povšimnutí. Ztotožníme-li vlastnictví s kontrolou (tedy se specifickými formami duševní řídicí práce), počínáme si tak, jako bychom ztotožnili vzduch s kyslíkem. Avšak nejenom tak, neboť sociální kontrola jako komponent základních společenských vztahů není závislá na jejich určujících kvalitách. Proto i oblast sociální kontroly reprodukuje protikladnosti základních společensko-výrobních vztahů, což ostatně postihuje i R. Aron. Chyba zde nespočívá v tom, že se oblast sociální kontroly stává předmětem zkoumání, ale že se stává neúměrně přeceněnou sférou, ohniskem zájmu buržoazní technicistní sociologie — pokud jde o sféru společenskovýrobních vztahů.

Doposud jsme „vymezili“ teorii indu-

striální společnosti pouze negativně — kritickým poukazem na podcenění či přímé odmítnutí úlohy výrobních vztahů společnosti. Bylo by logické a dalo by se snad očekávat, že „pozitivní vymezení“ se bude vyznačovat velmi hlubokým pohledem na sféru výrobních sil. Není však tomu tak. Nejenže — jak jsme ostatně poznamenali na samém začátku — mezi předními teoretiky industriální společnosti nedochází k potřebnému stupni relativní shody v přístupech a vymezení industriální společnosti, ale tato relativní shoda je vůbec stěžejí potenciálně možná. Nelze totiž prohlásit, že by teorie industriální společnosti byla systematickým učením, vědomě vycházejícím z redukce společenského celku na soustavu výrobních sil. Je pouze pestrou teoreticko-ideologickou fasádou (ať už vědomou či nevědomou) snah zastřít určující povahu třídních rozporů v podmínkách soudobého světa. A k splnění tohoto cíle je nutné se obracet pouze na výrobní silová hlediska společnosti a jejich sociální konsekvence.

Tak na jedné straně jsou jako konstitutivní charakteristiky industriálních společností chápány: rozvoj městských forem civilizace, oddělení vlastnictví a řízení ve sféře výroby, oddělení domácnosti a pracoviště a zejména vznik moderních velkopodniků jako „miniaturních obtisků“ celého industriálního společenského komplexu.

Na druhé straně pak jsou mezi zásadní znaky industriálních společností počítány: přeměna společnosti v nepřehlednou a nečleněnou masu, doprovázená růstem niveleizačních tendencí, přičemž v podmínkách silně odcizené techniky náleží rozhodující role společenského pohybu neorganizovanému a iracionálnímu davu apod.

Proti těmto sociologizujícím a futurologickým snahám vymezit obsah a význam zájmu industriálních společností existuje celá řada především filosofujících přístupů k jeho vymezení. Základní zdroj myšlenkových principů je možno v tomto ohledu vysledovat na půdě tzv. frankfurtské školy. Tak například H. Marcuse (zejména ve své nejznámější práci *One-dimensional Man*, Londýn 1964) nachází prvořadý rozpor soudobých společností v protikladném napětí racionality a iracionality v komplexu sociálního vývoje: zcela v za-

³ Burnham, J.: *The Managerial Revolution*. New York 1941.

jetí fetišizované kritiky jako světonázorového a intelektuálně praktického principu je lícen osud soudobých společností jako inverze racionality v iracionalitu, jako propast stále hlubší alienace. Skutečnost je totožná s iracionální racionalitou, což je ovšem hlášáno v myšlenkovém stereotypu jakési racionální iracionality. Jde o millsovskou „racionalitu bez rozumu“, či v absurdním provedení o huxleyovské nebo orwellovské „chmurné previze“ ap. Jediný rozměr vývoje světa a člověka k iracionalitě prostřednictvím intenzivně stupňované racionality může být nanejvýš svéráznou, zdánlivě hlubokomyslnou dialektikou, avšak dialektikou povrchu, a proto povrchní dialektikou.

Avšak základní motiv teoretiků industriální společnosti lze spatřovat v jejich důrazu kladeném na úlohu vědy a techniky v soudobém vývoji světa: jde o tendenci zvýrazňující úlohu technické racionality jako určující celospolečenské kvality. Rostowovský optimismus při rozboru společenských významů vědy a techniky je zdánlivým protikladem jejich „duchovně kritického“ hodnocení.

Jde fakticky o následující problém: Na jedné straně je v jakémsi „novoosvěcen-ském ladění“ chápána racionalita jako vývojová forma ideologie, charakterizující industriální či postindustriální společnost, na druhé straně je tatáž racionalita charakterizována jako zdroj iracionality — a tento „zvrát“ je považován za specifický rys industriální společnosti. Jsou však skutečně tato stanoviska protikladná?

Racionalita jako univerzální charakteristika soudobých společností — ať již ve zpovrchňující optimistické vizi technokratického chápání světa či ve zdrcující „antropocentrické“, fenomenologizující kritice duchovného přístupu ke skutečnosti — není racionalitou konkrétní společenské praxe, ale fetišem, kategorií, která rozrušila soustavu svých pravých historicko-genetických významů. Není odrazem skutečnosti a má ambici stát se jejím vzorem. Může sice překvapit a svým způsobem uchvátit originalitou a zdánlivou odvahou a nečekaností formulovaných poznatků. Stěží však může být součástí cílevědomého utváření lidského a společenského vývoje. Vznikla totiž jako produkt přervání obsahové kontinuity poznávacího procesu, jehož výsledkům jsou nejen

přisuzovány nepravé významy, ale tyto výsledky se „samy rozvíjejí“ bez ohledu na skutečnost, jejímž odrazem by měly být. Pozitivistická kvalifikace racionality i její do subjektu zahleděná kritika mají jedno společné: při svém totožném chápání ideologie nadávají racionalitu jako objektivní podstatu výrobních sil významem poměrových komponent společenského organismu (aby tím fakticky potlačily realitu skutečných výrobních vztahů — v jejich interpretaci složek „falešné ideologie“!). Proto je koncept industriální společnosti faktickým synonymem násilného odtržení praxe a poznání v rámci buržoazní sociální teorie při snaze postihnout základní rysy soudobého stavu a vývoje lidské a společenské existence: ať už je nesen „žurnalisticky přehnanými“ previzemi možností techniky ve vývoji světa, či do negativity pohrouženým odmítáním. Proto se kategorie industriální společnosti — ať už v „pozitivní“ či „negativní“ interpretaci — stává ve skutečnosti nepravdivou myšlenkovou konstrukcí.

Filosoficky formulovaná svázanost racionality s industriální společností tedy obdařuje nepravým významem každý z obou konceptů. Industriální společnost v optice racionality či racionalita v optice industriální společnosti logicky vedou ke stejným závěrům. Koncept industriální společnosti přestává vyjadřovat jakoukoli společnost a racionalita v tomto pojetí pozbývá konkrétní, historicko-praktický význam pravé racionality. Přitom by bylo hlubokým omylem domnívat se, že tento nedostatek (ovšemže kardinální povahy) je dán pouze krajností etických stanovisek vůči rozhodující společenské úloze racionality v soudobém světě. Vždyť přece existuje třetí cesta daná obvyklou metodou kompromisního středu! Racionalita ano — ovšem s tou výhradou, že v sobě obsahuje jak momenty progresivní, pro-lidského a prospolečenského pohybu, tak i momenty regresivní, dávající v „samovolném toku času“ všanc veškeré lidské a společenské hodnoty. Je nesporné, že tato „kompilující strategie“ je méně vzdálena skutečnosti než ty, z nichž vzešla. Ovšem ono „zkrácení“ vzdálenosti mezi poznáním a skutečností, jehož dosáhla, je „řádově zanedbatelné“ ve srovnání se vzdáleností, kterou se pokusila zkrátit. (Ostatně na uvedené střední cestě není

nic, co by překročilo triviální myšlenkovou rutinu, která pochopitelně nezůstala nevyužita ani teoretiky industriální společnosti.) Neboť kámen úrazu není v následném etickém určení racionality jako konstitutivní společenské kvality, ale a priori v samotném jejím pojetí.

Snaha nalézt společenskou úlohu racionality bez odhalení jejích sociálních silových i vztahových zdrojů, bez poznání procesu vzniku a vývoje určitých forem racionality a jejich společenských aplikací, procesu, který je od produktů, jež vytváří, neoddělitelný, je předem odsouzena k neúspěchu. Postavíme-li racionalitu na piedestal a narušíme-li totožnost procesu a produktu, který je jeho výsledkem, jde o piedestal fetišizace a metafyzického zkratu. Racionalita jako taková neexistuje mimo člověka a společnost. Zánikem lidstva by se veškeré sebedokonaletší technické výtvořiny člověka staly kuriózní a stěží pochopitelnou součástí neživé přírody. Proto jsou v samém počátku do nejhlubší podstaty zpochybněny ideologické doktríny považující fakticky *techniku za věčnou a historicky nepodmíněnou moc nad přírodou i člověkem*, technická racionalita je neúprosným panovníkem nad společností. O jakého panovníka však jde, když jeho panství vzniká i padá s poddanými a je „z vůle poddaných“? Racionalita je novodobý bůh či ďábel, technika pak modlou či kletbou novodobého pohanství a teoretikové industriální společnosti pak předními kazateli či kacíři této středověké interpretace novověku! Jenomže v poněkud obrácené situaci, neboť jak kazatelé, tak kacíři si musí zprvu „vymyslet“ onu novodobou verzi víry, v níž by mohli plnit úkoly, které si „předem vyhlédli“.

Z toho vyplývá, že koncept industriální společnosti (ať ve slepé hypertrofizaci objektu techniky a vědy jako všemocného zdroje společenského pohybu, či v chmurné konstataci jakéhosi zvratu subjekt-objektových vztahů společenské praxe) je ideologickou konstrukcí, která vzniká inverzí poznávacího procesu: poznatek je vzorem skutečnosti místo toho, aby byl jejím odrazem.

Snaha převrátit skutečnost vede k převrácení takto získaných poznatků: v tomto ohledu se zákonitosti poznávacího procesu projevují velmi markantně.

Nelze však bezesbýtku tvrdit, že by veškeré momenty koncepcí industriální společnosti byly bez vztahu k reálné skutečnosti. Podstatné je, že ve svých postřezích odrážejí tuto skutečnost *deformovaně a převráceně*. To vyniká velmi zřetelně ve snahách využít těchto poznatků k argumentaci proti marxistickému výkladu zákonitostí společenského vývoje. V buržoazní společenské vědě je například velmi rozšířenou doktrínou teorie o lukrativně racionality, která se v podmínkách kapitalistické společnosti stane reálným prostředkem k odstranění negativních sociálních důsledků vykořisťovatelských výrobních vztahů. Na první pohled se zdá toto tvrzení překvapující a originální a bývá velmi často dokládáno kvantitativními údaji, které je mají potvrdit jako objektivní fakt. Avšak pod povrchem této ideologické konstrukce má dojít k „tiché“, avšak rozhodující záměně technické racionality za výrobní vztah. To je ovšem známé klíše manažerských koncepcí společnosti, dovedené však do přímé protisocialistické podoby. Vždyť nositeli těchto previzí světa jsou mimo jiné i militantní ideologové antikomunismu jako například Z. Brzezinski se svým konceptem tzv. technotronické společnosti apod.

Racionalita jako výrobní vztah moderních společností — ať už je její etický výklad jakýkoli — je *jádr*em „industriální kvalifikace“ společenského vývoje a jeho historických etap. Ve skutečnosti je však dezinterpretací jak racionality, tak výrobních vztahů. Nicméně by bylo omylem považovat tyto falešné konstrukce pouze za součást filosoficky laděných doktrín buržoazní společenské vědy. Je pravdou, že se v uvedené podobě vyskytují zejména ve filosofujících traktátech, ať již jde o pozitivistickou hypertrofizaci „přírodovědecky“ pojaté objektivnosti (spjatou především s vyzdvihováním racionality jako výrobního vztahu) či o fenomenologickou hypertrofizaci duchovně pojaté subjektivnosti (spjatou především s vyzdvihováním negativních stránek racionality a zdůrazňováním transcendentálních momentů lidského a společenského života).

Stopy těchto principů lze odhalit i v oblasti sociologického výzkumu. Zde pochopitelně nejde o formulace téže vnější formy, týčej kategorických soudů. Naopak se na první pohled zdá, že empiricky

orientované sociologické poznání odmítá filosoficky laděné generalizace o zákonitostech společenského vývoje: takové formulace vedoucí implicitě k závěrům, že racionalita či transcendentálnost je výrobním vztahem moderních společností, na prvý pohled nehodlá posuzovat ani konkrétně zkoumat. Není však ochotné ani přijmout dialektickou a historickomaterialistickou osnovu vývoje soudobých společností: v naprosté většině odmítá kategorie výrobních sil a vztahů, tříd a jejich společenské úlohy. Razí imperativ konkrétních dat, empirického výzkumu. Svůj sociologický výklad společnosti nejuceleňji formuluje v tzv. stratifikačních teoriích, které jsou především severoamerické provenience. Funkcionalistická teorie stratifikace, tak jak ji v teoretizující podobě formuloval zejména T. Parsons ve své stati *An Analytical Approach to the Theory of Social Stratification* (*American Journal of Sociology*, 1940, 5) a zejména jeho pozdější následovníci, kritici a komentátoři (K. Davis a W. Moore, G. Huaco či R. K. Merton), či v konkrétnější, empiricko-statistické podobě (pregnantně vyjádřené P. Blauem a O. Duncanem v publikaci *The American Occupational Structure* z roku 1967) v podstatě představuje buržoazně sociologickou protiváhu marxistické teorie třídního výkladu a podstaty společenského pohybu. I v případě stratifikačních teorií byla jejich podstata dostatečně obnažena marxistickoleninským kritickým rozбором: je jasné, že například jednostranné empirické zdůrazňování prestiže a příjmů (a event. dalších momentů „sociálně silového“ komponentu jednotlivých příslušníků společnosti) má potlačit rozhodující výrobní vztahové stránky ve společenské populaci.

Empirickým výzkumem stratifikace není sice bezprostředně ověřována hypotéza o racionalitě či transcendentálnosti jako výrobním vztahem, fakticky se však z této hypotézy vychází. Snahy dokázat, že stratifikační přístupy empiricky a věcně přesahují obecné konstrukce industriální společnosti, jsou argumentem těžícím z vnějšího zdání: stratifikace jako koncept a procedura populačního uspořádání společenského organismu si klade za cíl postihnout širěji zejména sociální oblast. Jakého druhu však tato extenze ve skuteč-

nosti je? Promítá se do ní doktrína, že v soudobých společnostech mimoekonomicky chápáná sociální sféra přebírá rozhodující roli místo ekonomické oblasti, jejíž čas se dovršil. V tomto směru je charakteristická například Tourainova idea o poznávací důležitosti sociologie, která v tomto smyslu nahrazuje ekonomii (viz zejména jeho knihu *La société postindustrielle*, Paříž 1969). Sociální je v tomto směru chápáno jako mimoekonomické — to znamená, nejen že se v duchu industriálních teorií deformuje či zavrhuje role výrobních vztahů, ale koneckonců se dochází k závěru, že i oblast výrobních sil postupně ztrácí svou bezprostřední společenskou úlohu. Vykořisťování je nahrazeno alienací (tato sociologická kvalifikace současného i budoucího vývoje světa však bezprostředně koresponduje s poznatkovou „fatou morganou“ industriálních společností, s interpretací racionality a transcendentality jako výrobního vztahu). Výroba je vědou (nikoli však ve smyslu historickogenetického vývoje vědy ve výrobní sílu, ale vědou jako „sociální všemohoucností“) a společnost kuriózním souhrnem dokonalých i dokonale odcizených robotů a kritikou nasycených, neurotizovaných „subjektivit“, plných nadpraktické transcendentality. Tuto postindustriální vizi světa nereflexuje stratifikační přístup pochopitelně, pokud jde o její bezprostřední obsah; přijímá však její základní světónázorová východiska a metodologické prostředky. Proto i produkty „poznání“, v něž vyúsťuje, nejsou odlišné.

Stratifikace totiž jako „statistická dislokace populace“ je založena na empirickém materiálu postihujícím pouze redukovanou sféru sociálních sil společenského pohybu. Snažíme-li se jednostranně chápat stav dané společnosti, řez jejím pohybem jako základ další dynamiky, popsatelné charakteristikami technologické a kvalifikační struktury práce, výrobní spotřeby, vzdělanosti, schematicky pojmáné participace jednotlivců na politickém a společenském řízení, prestiže, příjmů, volného času jako soustavou elementárních diferenciálních a integračních zdrojů společenského vývoje (a dlužno poznamenat, že v této „souhrnné“ a v podstatě eklektické podobě byl výzkum stratifikace proveden rovněž v našich podmínkách — viz P. Machonin a kol.: *Československá*

společnost, Bratislava 1970), pak nelze nevidět, že jde o takové formy vědeckého výkladu skutečnosti, které jednak zdůrazňují atomistický industrialismus „statistického myšlení“ buržoazní sociologie, jednak postihují pouze vybrané síly, potence industriálního života společenské populace, nikoli však proces jejich konkrétní tvorby a spotřeby, nikoli však její celistvou společenskou spjatost, což je nemožné zachytit bez rozboru (a konkrétní empirické evidence) i oblasti sociálně vztahové. Proto stratifikace nemůže být určující sociální charakterizací, neboť pak by byla statistika rozhodujícím zdrojem společenského pohybu. Avšak tím se obnažuje další charakteristická „kvalita“ stratifikačních přístupů: jsou výrazem hypertrofizovaného empirického racionalismu ve sféře sociologického poznání (což velmi pregnantně koresponduje s hypertrofizací racionality v soudobých společnostech, tak jak ji vyjadřují koncepty industriální společnosti).

Stratifikace sama je empirickým otiskem omezeného výseku společenského celku (stejně tak jako sociálně filosoficky pojatý moment racionality či transcendentality v industriálních kvalifikacích společenského stavu a vývoje), vzata však sama o sobě nabývá protipoznávací a reakční ideologický význam (stejně tak jako koncepty racionality a transcendentality).

Dochází zde k paradoxní situaci: jakmile se stratifikace (a stejně tak racionalita či transcendentality) rozšiřuje na společensky univerzální poznatek — zejména pak *svým protikladením vůči třídní skladbě* (a stejně tak racionalita či transcendentality svým protikladením vůči ekonomické fundamentaci a komplexnímu postižení společenských stránek lidské subjektivity), pak se její význam snižuje, nabývá významu fikce.

Chceme-li se pokusit alespoň o relativní, dílčí shrnutí těchto dvou závažných společenskovědních doktrín, lze říci asi tolik: Jestliže koncepty industriální společnosti vycházejí z redukce společenské základny na soustavu výrobních sil, pak stratifikační přístupy vycházejí z redukce sociálního komplexu na sféru *industrialisticky pojatých sociálních sil* a společenského pohybu. Tím okamžitě vyniká rozdíl a shoda uvedených gnoseologických

doktrín. Zákonitým paradoxem pak je situace, v níž filosofující teoretici industriální společnosti napadají pozitivistické lادění stratifikačního empirismu a naopak.

Tvrzení zdůrazňující *empirickou objektivitu stratifikačních přístupů* proti *individualistickým generalizacím teorií industriálních společností* jsou však falešným závažím argumentace: nesnaží se řešit nedostatky teorií industriálních společností, ale naopak přenést jejich metodologické principy i do sociální sféry. Tím se ostatně tyto dvě doktríny navzájem doplňují a potvrzují. Prvá z nich vezme „kus ekonomie“ a druhá „kus sociologie“ a nahrazují jimi celek. Přidáme-li totiž ke „kusu ekonomie“ „kus sociologie“ a snažíme se tak stvořit celou ekonomii či celou sociologii, nelze přijít k ničemu jinému než ke „kusu společnosti“. Kvalifikace parciální jako totality je v buržoazní společenské vědě tradicí. V tomto směru jsou poučná Leninova slova, že teprve marxisté „byli prvními . . . , kteří zdůrazňovali, že je nutno provádět analýzu . . . všech stránek společenského života“ (Lenin, V. I.: Spisy 1, s. 171). Jak koncepty industriální společnosti, tak stratifikace naplňují zmíněnou tradici. Jsou vzdáleny od marxisticko-leninského pohledu a výkladu společenské skutečnosti, především pokud jde o komplexnost a hloubku poznání.

Jejich parciálnost má však konkrétní společensko-ideologický význam. Jestliže se koncepty industriální společnosti stávají základem konvergenčních doktrín, zejména pokud jde o ekonomickou fundamentaci kapitalistických a socialistických společností, pak se stratifikační přístupy snaží o jejich rozvedení i do oblasti sociální: zde se mají ještě více potvrdit ideologické postuláty konvergence. Nejlépe pak tato skutečnost vyniká tam, kde dochází k organické symbióze obou koncepcí, kde nevystupují vůči sobě jako soupeři, ale jedna podporuje druhou. Takové „zkompaktnění“ buržoazního společenskovo-vědního pohledu na společnost se pochopitelně nemůže dobrat síly marxisticko-leninského přístupu; slouží pouze k jakési „industrializaci stratifikace“ a „stratifikačnímu rozšíření industriální společnosti“.

Stratifikace (vzato ve smyslu reprezentativního typu buržoazní empirické sociologie) sice může svým způsobem shrnout

některá protikladná empirická hlediska, která obsahují koncepty buržoazní společnosti. Může empiricky skloubit momenty práce, vědy a techniky s momenty lidské subjektivity ve sféře volného času v rámci jediného souboru dat,⁴ nesmí však tyto koncepty překročit, neboť je s nimi bytostně spjata a tvoří s nimi ucelený systém.

Zjednodušíme-li věci tak, aby markantněji vynikla jejich podstata, a ztotožníme-li koncepty industriální společnosti (zejména v uvedených „subjektivistických“ interpretacích) s jejich fenomenologickým filosofickým založením a na druhé straně stratifikační přístupy s jejich pozitivistickým obsahem a fundamentací, pak jejich „protikladnost“ je natolik „reálná“, nakolik vyplývá z reálného poměru fenomenologie a pozitivismu, o nichž je možno ve shrnující podobě říci, že zatímco je pozitivismus fenomenologií objektivit, pak fenomenologie je pozitivismem subjektivity. Oba směry — takto historicko-obsahově svázané — nejsou ničím jiným než dvojicí povrchových forem téhož subjektivního idealismu, téže tradice omylů. Ať již zdůrazňují alienaci (rovněž svérázně interpretovanou jako výrobní poměr), či stratifikační hierarchii (jako sociální univerzalitu, téměř „přírodní danost“ sociálního organismu), nedocházejí k ničemu jinému než k alienaci sebe sama, k *hierarchizování sebe sama* nad skutečnost.

Bohužel však velmi často je obtížné rozpoznat pravý obsah těchto buržoazních společenských doktrín, které se snaží „ohromit“ myšlenkovou inovací či alespoň verbálním obratem, avšak bez jakéhokoli vztahu ke skutečnosti, či snad přesněji řečeno přímo proti skutečnosti samé. Proto „umné“ teorie alienace vedou k jediné praktické alienaci, a to alienaci těchto teorií samých.

Резюме

Харват Ф.: Стратификация и индустриальное общество. К некоторым аспектам их критического анализа

В статье проводится анализ общих черт концепций индустриального общества и стратификационных концепций в области истолкования

закономерностей общественного развития. Если принято во внимание диалектику производительных сил и производственных отношений, то концепция индустриального общества характеризуется неадекватной переоценкой роли производительных сил; стратификационные концепции же являются аналогичной гипертрофизацией социальных сил общественного организма при одновременном пренебрежении общественным характером общественных сил и отношений. Таким образом, у индустриальной и стратификационной концепций общественного развития общим является как теоретическое, так и методологическое ядро.

В дальнейшем анализируются основные подходы к пониманию науки и техники в рамках индустриальной и стратификационной теорий, анализируются только лишь противоречивые оценки позитивистских и антропологизирующих пониманий рациональности в общественном развитии.

Целью статьи является указать на фактически тождественные отрывные положения социально-философских теорий индустриального общества эмпиризирующих стратификационных подходов буржуазной социологии.

Summary

Charvát F.: Stratification and Industrial Society. Some Aspects of Their Critical Analysis

In the present paper, the features common to conceptions of the industrial society and to stratification conceptions are analysed in the area of interpreting the laws of social development. The conception of the industrial society is characterized by an inadequate overestimation of the role of production forces with respect to the dialectics of production forces and relations, and the stratification conceptions are characterized by a similar hypertrophization of the social forces of the social organism, while the social nature of social forces and relations is being neglected. Hence it follows that industrial and stratification conceptions of social development have a common theoretical and methodological core.

In the following, the paper analyses the fundamental approaches to the concept of science and technology within the framework of industrial and stratification theories; only seemingly contradictory evaluations of positivistic and anthropological conceptions of rationality in social development are analysed.

The aim of the paper is to point out the factually identical starting-points common to the social-philosophical theories of the industrial society and to the empirical stratification approaches of the bourgeois sociology.

⁴ Nesmíme však ani v těchto výzkumech opomenout reálné důsledky zdánlivě empiricky vnějších „jednodimenzionálních“, ideologicko-etických kvalifikací podstaty člověka a společnosti hlášených „neempirickou“ buržoazní ideologií: jak výzkumy zdůrazňující subjektivitu volného času, prvotadost „transcendentálních podstat“ člověka a společnosti,

tak i výzkumy orientované převážně na technické, fidei, tedy „racionální“ momenty společenské skutečnosti jsou vnitřně spjaty s ideologickými konstrukcemi, byť „neempirického“ založení. Skutečně kritické obnažení jak spekulativních, tak empirických forem buržoazní ideologie je nemožné bez objasnění jejich vzájemné spjatosti.